

ÕPETAJA JUHENDI

MOODUL 7 - MEEDIAPÄDEVUS

Selle mooduli töötas välja Euroopa Parlament, mitte teiste moodulite autor.

Meid kõiki püütakse äri- või poliitilistel põhjustel mõjutada. Mõnikord soovitakse lihtsalt meie tähelepanu äratada ja meid millestki huvituma panna. Mõned õpilased on sellest nähtusest tõenäoliselt juba teadlikud, kuid teiste jaoks võib see olla uus mõiste. Klassis võib olla ka õpilasi, kes loevad teatavatel teemadel uudiseid väärinfoallikatest või lihtsalt usuvad väärinfot. Faktikontroll on tõhusaim meie käsutuses olev vahend, et saada aru, mis on tõsi. See on aga väga aeganõudev, mistõttu on võimatu kõiki uudiseid kontrollida. Oluline on osata kahtlast infot ära tunda.

See õppetund sisaldab ülesannet, mille abil õpilased harjutavad võimaliku manipuleeriva sisu tuvastamist, ja arutelu selle üle, kuidas manipuleeritaks osutumist vältida. Samuti suurendab see õpilaste teadlikkust oma nõrkadest külgedest selle põhjal, kuidas nad uudiseid tarbivad ja oma arvamust avaldavad.

Õppetund koosneb rühmategevusest ja esitlustest. See sisaldab ka ideid seda teemat puudutavate mängude kohta, soovitatavat lisalugemist ja Euroopa faktikontrolliorganisatsioonide loetelu.

METOODIKA	KESTUS	MATERJALID
Sissejuhatav esitlus ja mäng	15 minutit	- Nutitelefon iga rühma jaoks
Rühmatöö ja arutelu	30 minutit	- Arvuti, projektor ja valge tahvel
Lõppesitlus	10 minutit	- Arvuti, projektor ja valge tahvel

EESMÄRGID JA OSKUSED

HOIAKUD

- Õpilased teadvustavad märke, mis hoiatavad manipuleeriva sisu eest
- Õpilased teadvustavad et nendega – nagu kõigi teistega – on võimalik manipuleerida

TEADMISED

- Õpilased õpivad mis on väärinfo ja selle peamised põhjused
- Õpilased õpivad faktikontrolli meetodeid
- Õpilased õpivad konkreetseid näiteid väärinfo vastaste ELi meetmete kohta

SAMM-SAMMULT

1. SISSEJUHATAV ESITLUS JA MÄNG

ETTEVALMISTUS

Õpilased istuvad klassis ja õpetaja jagab nad väikestesse rühmadesse. Õpetaja alustab tundi, näidetes kaht fotot vaeuudistest (esimesed slaidid).

TEGEVUSE KÄIK

- Õpilased peavad ütleva, kas nende meelest on tegemist pärisuudisega, või selgitama, miks uudis ei tundu neile usaldusväärne. Kui iga rühm on oma mõtteid väljendanud, ütleb õpetaja lahenduse. Järgneb arutelu õpilastega eri uudisteallikate üle. Õpilastel palutakse loetleda allikad, mida nad kasutavad (või teavad, kui tegemist on nooremate õpilastega), et saada teada, mis ühiskonnas ja maailmas toimub. Vastusteks võivad olla ajalehed ja ajakirjad, televisioon, raadio, veebimeedia, blogid, netisaated, sotsiaalmeedia, sõbrad jne.
- Kirjutage valgele tahvlile klassis enim kasutatavad teabeallikad. Paluge õpilastel mõelda, miks on allikas nende meelest usaldusväärne või mitte. On seda kerge või raske leida? Kas seda võib usaldada? Kas loo autor on teada? Küsige ka, miks nad neid allikaid kasutavad ning mis on nende eelised ja puudused.
- Siduge see esitluse alguses olevate fotodega ja küsige õpilastelt, kas nad on viimasel ajal kokku puutunud mõne kummalise uudisega. Kuidas? Kus nad sellega kokku puutusid? Mis oli selle allikas? Miks sellest teatati? Kes oli selle autor?

On väga hea, kui õpilane mäletab kahtlase uudise üksikasju. Paljudel õpilastel on siiski raske meenutada, kus nad uudist nägid või kes selle kirjutas. Lihtsam on meelde jätta lugu kui selle tausta. Kui õpilased ei suuda meenutada näiteid kummalistest uudistest, võivad nad neid hiljem ülesande käigus otsida.

SISU: SLAIDIDE KIRJELDUSED

1. Kas lasta end petta või mitte?

Esitluse teema on desinformatsioon ehk väärinfo, eelkõige seoses Euroopa Liidu ja ELi institutsioonidega, sealhulgas Euroopa Parlamendiga. Püüame ka nõu anda, kuidas hoiduda pahatahtlike väärteabelevitajate lõksu sattumast.

2. Soojenduseks: usaldusväärne või kahtlane?

Alustame lihtsast näitest, millega tõenäoliselt kedagi haneks ei tõmba, vaid mis ajab lihtsalt naerma. Selle loo puhul oleks kõige parem, kui õpilased mitte lihtsalt ei nendiks, et UFO-lugu ei ole usutav, vaid saaksid ka pilte ja pealkirju kommenteerida. Siin võib ära tunda mitu võltsuudistele iseloomulikku võtet: töödeldud fotod, suurtähtedega sõnad, liialdav sõnastus. Loo autor on vandenõuteoreetik.

3. Usaldusväärne või kahtlane?

Kahtlane – tuleb kontrollida allikaid ja uurida, kas väited põhinevad kindlatel tõenditel või tunnustatud uuringutel (praegusel juhul see nii ei ole). Ka allikad on küsitavad (vaata veebisaidi linki ja Twitteri kontot).

4. Usaldusväärne või kahtlane?

Kahtlane – tuleb kontrollida allikaid ja uurida, kas väited põhinevad kindlatel tõenditel või tunnustatud uuringutel (praegusel juhul see nii ei ole). Siin aitab kindlasti andmete kontroll, sest kliimamuutused on teaduslikult tõestatud.

5. Päril või võlts?

Päril uudis. Nii ebatõenäoline kui see pealkiri ka tundub, on tegemist **päril uudislooga**. Ülaltoodud [videos](#), mille avaldas Rio de Janeiro osariigi vanglate halduse minister, võib näha süüdimõistetud uimastikaubitsejat Clauvino da Silvat, kelle valvurid kinni pidasid, kui ta nooreks naiseks maskeerunud vanglast põgeneda üritas.

Video pani YouTube'i üles **Global News**, Kanada telefirma Global Television Network ametlik uudiste ja päevateemade kanal. Kontrolltähis konto nime kõrval näitab, et see on tõenäoliselt usaldusväärne allikas.

2. RÜHMATÖÖ JA ARUTELU

ETTEVALMISTUS

Harjutus: klass on endiselt jagatud väikestesse rühmadesse. Igal rühmal peaks olema vähemalt üks nutitelefon.

TEGEVUSE KÄIK

- Paluge õpilastel vaadata läbi oma tavapärased uudisteallikad ja otsida uudiseid või muid avalikke sotsiaalmeedia postitusi (välja arvatud isiklikud või erasõnumid), mida nad peavad eriti eksitavaks või mis on liiga head, et olla tõsi. Nad peaksid seega otsima uudiseid, mis tekitasid neis tugeva reaktsiooni ja mida nad just seetõttu hästi mäletavad. Iga rühm peaks leidma klassile tutvustamiseks kaks–kolm uudist.
- Kui õpilased tutvustavad oma näiteid, paluge neil selgitada, mis oli nende arvates autori eesmärk. Kui nad said uudise sõbralt, kas sõber oli sellest teadlik? Kas nad jagaksid seda teavet teistega?
- Arutage lühidalt õpilaste tehtud valikute põhjusi. Eesmärk on algatada arutelu selle üle, kuidas meie väljakujunenud ideed ja veendumused suunavad meid nendele vastavaid uudiseid või teavet jagama, ilma et me nende õigsust või sisu kontrolliksime. Selle ülesande sõnum on, et enne jagamist on oluline sisu lugeda ja otsustada, kas see põhineb kindlatel ja usaldusväärsetel tõenditel.

Arutelu algatamiseks soovitatavad küsimused:

- Miks otsustasid seda artiklit jagada?
- Kas lugesid terve artikli läbi?
- Milline on sinu arvates artikli kõige tugevam argument?
- Kas arvad, et see artikkel on tõene? Miks?
- Kui sul oleks teistsugune arvamus, kas oleksid sama artiklit jaganud?
- Kas sa arvad, et see artikkel on veenev inimeste jaoks, kes ei mõtle samamoodi? Miks?
- **Arvamus või fakt?** Tehke vahet arvamusel ja faktil.
- Nüüd käsitlege väärinfo mõistet. Näidake esitluses toodud väärinfo (lihtsustatud) määratlust.

Teadmiseks: **ELi määratlus:** väärinfo on tõendatavalt vale või eksitav teave, mida luuakse, avaldatakse ja levitatakse majandusliku kasu eesmärgil või üldsuse ettekavatsetud petmiseks, ja mis võib põhjustada avalikku kahju. Avalik kahju võib seada ohtu demokraatlikud protsessid, samuti sellised avalikud hüved nagu liidu kodanike tervis, keskkond või julgeolek. Tahtmatud vead, satiir ja paroodia või selgesti eristatavad erapoolikud uudised ja kommentaarid ei ole väärinfo.).

SISU: SLAIDIDE KIRJELDUSED

6. Klassitöö algab

7. Mõttele oma teabeallikatele

Paluge õpilastel läbi vaadata oma tavapäraseid uudisteallikaid ja otsida uudiseid või avalikke sotsiaalmeediapostitusi (mitte isiklikult neile adresseeritud sõnumeid), mida nad peavad kummaliseks või lausa eksitavaks või lihtsalt liiga heaks, et tõi olla. Seega peaksid nad otsima uudiseid, mis tekitavad tugevaid tundeid ja mis on neile just seetõttu hästi meelde jäänud. Iga rühm peaks leidma vähemalt ühe näite, mida ülejäänud klassile tutvustada.

8. Mis mõttes kummaline?

Märkige tahvlile teabeallikad, mida klass kõige rohkem kasutab. Paluge õpilastel mõelda, miks see allikas on (või ei ole) nende meelest usaldusväärne. Näiteks: Kas see on tasuta või tuli selle eest maksta? On seda kerge või raske leida? Kas seda teavet saab usaldada? Kas tead, kes neid lugusid kirjutab?

Küsige ka, miks nad neid allikaid kasutavad ning mis on nende eelised ja puudused.

Laske õpilastel sobitada oma kummaliste lugude näited ühte või mitmesse loetletud kategooriasse.

Seostage see esitluse alguses olevate fotodega ja küsige õpilastelt, kas nad on viimasel ajal kokku puutunud mõne kummalise uudisega. Mille poolest see kummaline oli? Kust see pärines? Millisest allikast? Miks see lugu kirjutati? Kes selle kirjutas?

On väga hea, kui õpilane mäletab kahtlase uudise üksikasju. Paljudel õpilastel on siiski raske meenutada, kus nad uudist nägid või kes selle kirjutas. Lihtsam on meelde jätta lugu kui loo tausta. Kui õpilased ei suuda meenutada näiteid kummalistest uudistest, on neil hiljem võimalus neid harjutuse käigus otsida.

9. Arvamus või fakt?

Tehke vahet arvamusel ja faktil.

Mis on fakt? Fakti saab kontrollida ja tõenditega kinnitada.

Mis on arvamus? Arvamus põhineb veendumustel või seisukohtadel. Arvamus ei põhine kontrollitavatel tõenditel. Mõned inimesed võivad arvata, et asi on vastupidi. Paluge õpilastel artiklid läbi vaadata ja märkida artikliosad, mis on arvamusel, need, mis on allikaviitega faktid, ja need, mis näivad faktidena, kuid mille allikaid ei mainita. Siis laske neil oma järeldusi teistega jagada.

10. Mis on väärinfo?

Küsige õpilastelt, kas nad teavad, mis on väärinfo. Võrrelge nende näiteid, võttes aluseks väärinfo määratluse. Kas mõni neist näidetest võiks olla väärinfo?

Kui ei, siis mida võib liigitada väärinfoks? (Näiteks ebameeldivad uudised või arvamusel, reklaam, vead või väärinformatsioonid.)

3. LÕPPESITLUS

TEGEVUSE KÄIK

- Mainige mõningaid väärinfoga seotud probleeme ja rõhutage, et igaüht on võimalik petta, eriti kui:
 - kaasatud on tugevad tunded (armastus, hirm, lootus)
 - sõnum pärineb kelleltki, keda me usaldame
 - sõnum vastab meie praegustele veendumustele.

- Esimene viis, kuidas end väärinfo eest kaitsta, on teadvustada selle olemasolu ja seda, et võime selle sihtmärgiks olla.

Teine hea viis on faktikontroll, mis võib olla ka lõbus: see on nagu detektiivi mängimine, mis võib õpilastele väga meeldida. Enamasti on faktikontroll üsna aeganõudev, kuid õpilased ei tohiks heituda, sest sageli saab artikli teatavate tunnusoonte järgi teada palju selles edastatava sõnumi kvaliteedi kohta.

- Selgitage erinevust eksiteabe ja väärinfo vahel. [*Õpetaja võib otsustada seda sisu kasutada (või mitte kasutada) sõltuvalt sellest, millises vanuses õpilased on. See sobib paremini umbes 16–18-aastastele õpilastele.*]

- **Valeuudiste äratundmine**

Nõuanded faktide kontrollimiseks [vt kompassi pilti esitluses]:

- **Pettuste ja trollide äratundmine**

1. Kuidas saab kontrollida sotsiaalmeedia profili usaldusväärsust?

Kontrollitud aadressiriba: avaliku elu tegelased ning mõned Twitteri ja muu sotsiaalmeedia kasutajad paluvad, et nende kontod tähistataks märkiga „kontrollitud“, et vältida võltsinguid ja väärkasutust.

Kui konto ei ole kontrollitud, kuid tundub, et peaks olema, on kõige parem olla ettevaatlik ja selle õigsust täpsemalt uurida.

Konto ajalugu: kontrollige avaldatud sisu kronoloogiat, sõprade ja jälgijate võrgustikku, „laike“ ja muid vihjeid, et mõista, kas konto on loodud konkreetsel eesmärgil, näiteks sekkumiseks poliitilisse arutellu või reklaami jaoks.

Ohumärgid: kontod, millel on vähe sõpru või mis näevad välja nagu botid; avaldatud sõnumid koonduvad ühte ajahetke; kontol ei ole avaldatud originaalsisu, vaid seal on jagatud ainult teiste kontode sisu.

2. Mis on klõpsusööt ja kuidas on võimalik seda ära tunda?

Klõpsusööt tähendab, et kasutatakse liialdatud või ebaausat sisu, mis on loodud selleks, et kasutajad klõpsaksid lingil. Sellisel sisul on sageli:

- kõik pealkirjad suurtähtedega
- liialdatud toon (nagu „BREAKING NEWS“ või „SHARE“ suurtähtedega)
- lõpetamata pealkirjad.

Nii meelitatakse meid avama linke, mis omakorda toob reklaamitulu klõpsusööda loojatele. Seda saab ka kasutada selleks, et koguda meie kohta andmeid, mida seejärel kasutatakse uuesti turustamiseks või muudel eesmärkidel.

3. Kuidas saab kontrollida, kas pilt on ehtne, kas seda on kasutatud mujal või see on võltsitud?

Google Images on kiire viis kontrollida, kuidas ja millises kontekstis on pilti jagatud. Pildiotsingu saab teha faili või lingi abil.

SISU: SLAIDIDE KIRJELDUSED

11. Miks on väärinfo halb?

Minge tagasi arvamuste ja faktide määratluse juurde.

12. Väärinfo võib päris elus tõsist kahju tekitada

Näide väärinfost, mis võib tekitada kahju.

13. Väärinfo võib inimeste elu ohtu seada

Näide: sobimatud tervisenõuanded võivad ajendada inimesi teatud haigust mitte ravima või seda ala- või ülehindama. See pilt COVID-19 kohta on hea näide.

16. Valeuudised. Mis need on?

[Õpetaja võib otsustada seda slaidi kasutada või mitte, sõltuvalt õpilaste vanusest. See sobib paremini 16-18aastastele õpilastele.]

Väärinfo ei ole ainus teabeliik, mis võib saajaid kahjustada. Pealegi on sellel palju varjundeid. Mõnikord ei piisa üksnes tõe ja vale eristamisest. **Sageli sisaldab väärinfo ka teataval määral tõtt.** Juhuslikud vead ei ole tavaliselt ohtlikud (kuid võivad siiski olla).

Levik: sihilik väärinfo levitamine võib kuuluda strateegia või ärimudeli juurde. Kuid seda võidakse levitada ka tahtmatult, näiteks teadmatusest ja puudulike meediaoskuste tõttu.

Eksiteave: valeteave, mida levitatakse kas tahtlikult või tahtmatult. Näide: pilt, mida kasutatakse teises kontekstis, võib omandada täiesti teistsuguse tähenduse. Mõnikord on see sihilik, mõnikord mitte.

Väärinfot levitatakse aga selge kavatsusega eksitada ja petta.

17. Kuidas teada, mis on tõde ja mis vale

Et end väärinfo eest kaitsta, tuleb kõigepealt teada, et väärinfo on olemas, seda levitatakse ja me võime selle sihtmärgiks sattuda.

18. Kurb, aga tõsi – lugu lehm Penkast

Elas kord Bulgaarias lehm nimega Penka. Ühel kenal päeval kõndis ta kodunt minema ja rändas üle piiri Serbiasse. Kaks nädalat hiljem helistati Penka omanikule Serbia politseist ja kutsuti ta lehmale järele. Politsei oli Penka päritolu kõrvamärgi järgi kindlaks teinud. Euroopa Liidus peab kõigil lehmadel olema omanikule viitav kõrvamärk.

Kui aga talumees tahtis Penkaga Bulgaariasse tagasi tulla, nõudsid piirivalvurid talt tõendit, et loom on terve. Sellist dokumenti nõutakse ELi seaduste kohaselt kõigilt, kes tahavad loomi liidu territooriumile tuua. Kahjuks polnud Penka omanikul tõendit ette näidata ja nii jäi lehm Bulgaaria piirivalve hoole alla. Penka pandi karantiini ja ta oleks isegi võidud hukata, kui oleks selgunud, et tal on mõni ohtlik haigus. Teda ei lastud ilma tervisetõendita üle Bulgaaria piiri, sest EL püüab takistada ohtlike loomahaiguste levikut, mis võivad ka inimestele edasi kanduda.

Esimesena teatas loost Bulgaaria loomakaitseühing. Rahvusvaheline ajakirjandus haaras sellest kinni ja üksteise järel hakkasid ilmuma Brüsseli bürokraatiat kiruvad artiklid. Penka täbar olukord lõi laineid ka sotsiaalmeedias. Mõne päeva jooksul kajastas seda ikka ühesuguses sõnastuses mitusada meediakanalit üle kogu maailma.

Lugu pääses veerema kui lumepall ja kasvas üha suuremaks. See näitab, kuidas halenaljakast pisisündmusest võib saada suur uudis, mis annab igaühele võimaluse Euroopa Liidu bürokraatia kallal keelt teritada, jättes piirikontrolli tegelikud põhjused täiesti tähelepanuta.

Kuigi lugu ei olnud päriselt välja mõeldud, kujunes sellest desinformatsioon, sest seda moonutati poliitilistel ja ärilistel põhjustel, paisutades tavalise piirikontrolli ülemaailmseks ELi-vastaseks kampaaniaks.

19. Faktikontrolli kompass

Faktikontroll on enamasti päris aeganõudev, kuid sellest ei maksaks heituda, sest sageli annab teatavate tunnuste kontrollimine üsna hea ettekujutuse sellest, milline võib olla sõnumi kvaliteet. Valeuudiste kindlakstegemine: liigitada eksiteabeks ja väärinfoks (selgitage erinevust!).

Soovitused:

- Loe kogu artikkel läbi – kas sisu vastab pealkirjale? Kuidas kontrollida veebisaidi usaldusväärsust? URLi analüüs: kontrolli alati, kas tegemist on algse veebisaidiga või on URL kokku pandud nime või laiendust natuke muutes, arvestusega, et hajameelne või kiirustav lugeja seda ei märka. Väärinfosaidid kasutavad tuntud uudisteallikate nimesid, muutes neis mõnda väikest üksikasja.
- Otsi uudist internetist – kas muud allikad kinnitavad seda?
- Kas tead, millised allikad need on?
- Kontrolli kuupäeva ja autorit. Avaliku elu tegelastel, nagu ka meediaorganisatsioonidel ja ajakirjanikel, on sotsiaalmeedias sageli nn kontrollitud kontod. Teabetööstuses töötavatel inimestel on tihti oma veebisaidid või muud avalikud profiilid, mis aitavad sul neid leida ja nende töö kohta teavet saada.
- Vaata, kas pildid tunduvad kummalised või töödeldud. Kui jah, siis võib teha Google'is tagurpidi pildiotsingu.
- Teabe hindamisel mõtle kontekstile. Kujutle näiteks, et telefonitootja teatas oma müügi kahekordistumisest. Nüüd lisa kontekst: oli detsember, pühade aeg, kauplustes oli palju allahindlusi, nii et telefoni ostmine oli lihtsalt veidi odavam. Seda võiski ju oodata, eks ole? Sama juhtub sageli ka avalikus arutelus.

TÄIENDAVID ALLIKAD

Väärinfo määratlus eri keeltes aruandes [„Kuidas väärinfot ära tunda“](#).

Väärinfot käsitlevad veebimängud:

- [The Bad News Game](#) (mitmed keeled) ja [Bad News Game for Kids](#) vähem keeli). Loo ise valeuudiseid. Standardversioon, alates 15. eluaastast. Lasteversioon, alates 8. eluaastast.
- [Fakescape](#) (tšehhi ja inglise keel). Mäng, mis õpetab õpilasi valeuudiste eest „pögenema“. Tellitav, õpetajatele tasuta. Alates 13. eluaastast.
- [Fakey](#) (inglise keel). Mäng, mis õpetab meediapädevust ja seda, kuidas inimesed eksiteavet kasutavad. Alates 16. eluaastast.
- [Escape Fake](#) (saksa ja inglise keel). Allalaaditav mängurakendus, mis õpetab mängulisel viisil meediapädevust. Alates 15. eluaastast.
- [Millab](#) (EN, GE, AR, AZ). Lõbusad mängud noortele valeuudiste, trollide ja küberkiusamise äratundmiseks. Alates 12. eluaastast.
- [Troll Factory](#) (inglise keel). Mängijad on trollid, kes loovad valeuudiseid. Alates 16. eluaastast.

Loetelu faktikontrolliorganisatsioonidest paljudes ELi riikides

- [Poynter Institute](#)
- [Facebook](#)
- ELi enda [väärinfostane töögrupp](#) ja kampaania [„Mõttele enne, kui jagad“](#)